

فال نامه رباعیات ابوسعید ابوالخیر

﴿ ابوالفضل مرادی (رستا) ﴾

پژوهش در چگونگی رابطه پدیده فال و رباعیات شیخ ابوسعید ابی الخیر با تحقیق در
نسخه منحصر به فرد موجود از رساله فال ابوسعید
دکتر ابوالفضل مرادی (رستا)
استادیار گروه علوم انسانی دانشگاه فرهنگیان قم

Research about the relationship between divination phenomenon؛ Rubaiyat of

* Sheikh Sa'id Abu al-Khair with research in unique version of the thesis Fal Abu Sa'id

چکیده:

فال و تفال یکی از راه های ارتباط و مؤانست مخاطبان با آثار شاعران پارسی زبان بوده
است. بررسی رابطه دیوان رباعیات شیخ ابوسعید ابی الخیر و پدیده فال مهم و مورد توجه
پژوهشگران بوده است. این مقاله بر آن است تا با جست و جو در نسخه های خطی فارسی
شناخته شده در ایران، ترسیم دقیق تری از پیشینه تفال در دیوان شیخ ابوسعید، ارائه دهد.

سپس با تکیه بر نسخه منحصربه فرد رساله فال ابوسعید موجود در کتابخانه آیت الله مرعشی قم، تحقیق در آن نسخه را مد نظر قرار داده، ابعاد جدیدی از موضوع پژوهش را آشکار می‌سازد. ضمناً در این مقاله، تحلیل فالنامه از جهات گوناگون، رابطه اعداد بارباعی‌ها، ردیابی، تبارشناسی رباعی‌ها و بررسی رباعی‌های نو و تازه منسوب به ابوسعید، در این رساله مد نظر قرار گرفته است. در نتیجه این پژوهش، می‌توان گفت: پدیده فال در رساله موجود، قابل انطباق با گونه‌های متداول فال در شعر نیست و با توجه به وضعیت موجود، این رساله بیشتر از نوع بیان فواید و خواص رباعیات، محسوب می‌گردد و نظرات پیشین در خصوص فال ابوسعید مبتنی بر این رساله، نیازمند تجدید نظر، بازبینی و پژوهش‌های تکمیلی است.

کلید واژه:

شیخ ابوسعید ابی‌الخیر، فال، رباعیات، عرفان و تصوف، نسخه‌های خطی

مقدمه

فال در گذشته فرهنگ ایرانی اسلامی به راه‌های گوناگون از قبیل تفأل به ستارگان، کتاب، طاس در رمل، جداول و دوایر در جفر، استخوان شانه گوسفند، فال کف دست آدمی، فال گیاهان، تفأل به پرندگان، فال نخود و غیره صورت می‌گرفته است که هر کدام از این شاخه‌ها دارای زوایا و ابعاد ویژه است و هریک حوزه گسترده‌ای را در پیش روی پژوهشگران و علاقه‌مندان به فرهنگ عامه، فراهم می‌نماید.

۱- ادبیات پژوهش

لغت فال از ریشه عربی فال با همزه. شگون. ضد طیره، بمعنی نیک و بد هر دو استعمال نمایند. و علم فال؛ علمی است که بوسیله آن برخی از حوادث آینده دانسته می‌شود. و اینکار بوسیله تعبیر کلام مسموع یا گشودن قرآن یا کتب بزرگان مثل دیوان حافظ و مثنوی و نظایر آن که به تفأل شهرت دارد انجام می‌پذیرد. (لغتنامه دهخدا)

در این پژوهش تأکید بر تفأل به کتاب و متن است جایگاه قرآن در استخاره و آینده جویی و به نوعی تفأل با اندکی مسامحه در کاربرد معنا، از قرون اولیه ثابت بوده است و در

احادیث و روایات، قابل مشاهده است؛ اما این که به جز قرآن از کتاب دیگر نیز برای تفأل استفاده می شده، در پچه ای جدید به روی ما می گشاید.

مطالعه در تاریخ فرهنگ ما نشان می دهد که از قرون اولیه اسلامی، استفاده از کتابی به جز قرآن و استفاده از دواوین شعری نیز در تفأل، مرسوم بوده است در کتاب *فرج بعد از شدت* ذکر بابی که اختصاص دارد به موضوع فال و تفأل و نقل حکایاتی که شخصی یا جماعتی خواندن یا شنیدن آیه، مطلب یا شعری را به فال نیک گرفته اند و نوید نیل به مطلوب را از آن بشارت گرفته اند و ضمن آن حکایت در خصوص *ابن مقله*، ابوعلی محمد بن علی بن حسین (حسن) بن عبدالله شیرازی (۲۷۲-۳۲۸ قمری) ادیب، خوشنویس، مبتکر و مبدع خطوط مختلف و همچنین وزیر عباسیان را می آورد که در تنگنا و خوف و ناامیدی با شنیدن یک بیت شعر تفأل به خیر می زند (مروری بر سابقه تفأل و تطییر و بازتاب آن در برخی تواریخ و متون ادب فارسی، ۱۳۸۲ش ص ۲۳).

«عوفی در *لباب الالباب* قطعه از پیغوملک نقل می کند که از دیوان سید حسن غزنوی برای فال استفاده کرده بود (تصحیح اداورد براون، لندن، ۱۹۰۶، جلد اول، ص ۵۹) یا در تاریخ *میمینی* که از قول ابوالفتح بستی به هنگام تردد در حرکت آمده است: «کتابی با خویشتن داشتم بر سبیل تفأل باز کردم اول سطر صفحه آن بود که: و اذا انتهیت الی السلامة فی مداک فلا تجاوز؛ با خود گفتم فال از این صادق تر و جایی از این موافق تر ممکن نگردد». (فالنامه، ۱۳۸۳ش ص ۷۷).

۲- پیشینه پژوهش

۱-۲- فال با رباعیات ابوسعید ابی الخیر

فال زدن به به آثار عرفانی همچون مثنوی، دیوان حافظ و آثاری از این دست نیز در بین اهل تصوف، جریان داشته است. اما اندک اندک تفأل بر دیوان حافظ، عمومیت یافته و در بین تمام طبقات جامعه ایرانی رواج یافته است. فال با رباعیات ابوسعید نیز بنابر قرائن، ابتدا یک سنت خانقاهی بوده است. مرحوم ایرج افشار در مقاله ای ضمن استناد به نسخه منحصر به فرد موجود، فال رباعیات ابوسعید را پیش از دیوان حافظ معمول دانسته است.

«فالنامه های دیوان حافظ. تفأل به کتب شعری مانند مثنوی که در کشف الظنون هم به آن اشارت رفته و رباعیات شیخ ابوسعید (نسخه خطی ۷۳۴۱ مرعشی قم) پیش از رواج

دیوان حافظ معمول بوده است» (فالنامه، ۱۳۸۳ش ص ۷۷)

۲-۲- خواص و فواید رباعیات ابوسعید

در خصوص رباعیات ابوسعید خواص و فوایدی از گذشته را باورد داشته اند. آنچنان که هر رباعی را دارای خاصیتی می پنداشتند و گاهی خواندن یک رباعی را موثر در برآورده شدن حاجتی خاص، قلمداد می کردند. آن راهمچون گوگرد احمر نیاب و در وصول سعادات و حصول مرادات، عمل روزی و تسخیر قلوب و سایر امور، دارای تأثیرات عظیم می دانستند. (نفیسی، ۱۳۳۴ش ص ۴۰) رساله های متعددی در این باره وجود دارد:

رساله شماره ۱۲۹۶۲/۷ موجود در کتابخانه بزرگ حضرت آیه الله مرعشی نجفی رحمته الله به زبان فارسی از مؤلف ناشناخته مربوط به سده ۱۳ هـ ق می باشد (درایتی، ۱۳۸۹ش، ص ۱۰۴۳، جلد ۴) رساله دیگر به شماره "۶۱۹۴/۲" معرفی شده در جلد "۱۶" فهرست همین کتابخانه موجود است که در این نسخه بخشی از خواص رباعیات ابوسعید آمده است. تاریخ کتابت این نسخه نیز مربوط به قرن سیزده می باشد. (حسینی اشکوری، ۱۳۶۹ش ص ۱۹۳، جلد ۱۶) رساله ای در خصوص خواص رباعیات شیخ ابوسعید ابوالخیر به شماره ۱۰۷۹۰/۳ در کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی قم نگهداری می شود در آن آورده شده است که «از برای رباعیات شیخ ابوالخیر که بنا به گفته گرد آورنده این خواص دارای اسم اعظم است خواصی ردیف کرده و شرایطی برای خواندن آن ها آورده است. تاریخ کتابت این نسخه نیز، دوشنبه ۲۵ جمادی الاول سال ۱۲۹۰ درج گردیده است» (حسینی اشکوری، ۱۳۶۹ش ص ۲۰۶، جلد ۲۷)

عنوان دیگری که بر رساله های منسوب به شیخ ابوسعید در این زمینه، نامگذاری شده است رساله های فواید است. رساله ای با عنوان «فواید رباعیات ابوسعید ابوالخیر» است این رساله به شماره ۱۴۹۳/۸ در کتابخانه مرکز احیاء میراث اسلامی قم نگهداری می شود. در این رساله برای هر یک از رباعیات فواید مخصوص ذکر شده و گزارش دهنده در آغاز، آداب خواندن رباعیات را به اختصار آورده و مجموع آن ها را ۷۰ رباعی می داند. کتابت این رساله مربوط به سال ۱۲۵۶ ق است. (درایتی، ۱۳۸۹ش ص ۱۱۶۸، جلد ۷) رساله ای دیگر با عنوان فواید رباعیات ابوسعید به شماره ۱۵۰۱/۱ در کتابخانه مرکز احیای میراث اسلامی نگهداری می شود که از نظر متن با رساله فوق اختلافاتی دارد تاریخ کتابت این رساله یک شنبه، ۳۰ شوال ۱۳۱۳

درج گردیده است. (درایتی، ۱۳۸۹ش ص. ۱۱۶۸، جلد ۷)

این ها همه بخشی از نسخه های موجود در زمینه خواص و فواید رباعیات شیخ ابوسعید است. بی شک رساله مورد پژوهش این تحقیق یعنی فال ابوسعید، ارتباط تنگاتنگ با رساله های فوق دارد، میزان ارتباط و تأثیر پذیری و یا حتی انطباق رساله فال ابوسعید با آثار فوق پژوهشی است که فراتر از این مقاله بوده و به مقاله ای دیگر، موکول می گردد.

۳- محدوده پژوهش

این پژوهش در محدوده نسخه های خطی موجود در کتابخانه ها و گنجینه های موجود نسخه های خطی صورت گرفته است. بنابراین در فهرست نسخه های خطی که از نسخه های ایران به طور جامع فراهم گردیده است و می تواند در بردارنده تمام آثار در این زمینه باشد یکی *فهرستواره دست نوشته های ایران (دنا)* تألیف مصطفی درایتی چاپ انتشارات کتابخانه و موزه و مجلس اسناد مجلس شورای اسلامی به چاپ رسیده است و اثر دیگر که به طور تفصیلی در این زمینه فراهم گردیده است *فهرستگان نسخه های خطی ایران (فنخا)* که از همان مؤلف و به همت انتشارات کتابخانه ملی ایران در تهران به چاپ رسیده است. افزون بر آن فهرست های تخصصی کتابخانه های خاص که در این تحقیق بیشتر مورد توجه بودند نیز مورد مراجعه قرار گرفته است.

نسخه منحصر به فرد فال ابوسعید

نسخه منحصر به فرد از فالنامه ابوسعید، نسخه ای است در کتابخانه آیت الله مرعشی رحمته الله علیه قم با عنوان «فال رباعیات ابوسعید» به شماره ۷۳۴۱/۳ از گنجینه گرانبهای نسخه های خطی کتابخانه آیت الله مرعشی که چنین معرفی شده است: «دستور فال گرفتن بارباعیات ابوسید ابوالخیر و فواید هر یک از رباعی ها را با خود رباعی آورده است» (حسینی اشکوری، ۱۳۶۹ش ص. ۱۳۴)

با مراجعه به فهرست های دستنوشته های فارسی در ایران آشکار می گردد که در هیچ کتابخانه دیگری در ایران، نسخه شناخته شده ای از فال نامه ابوسعید وجود ندارد و نسخه فوق، تنها نسخه از این رساله است که در فهرستگان نسخه های خطی ایران (فنخا) نیز معرفی گردیده است (درایتی، ۱۳۹۰ش ص. ۵۴۷)

۴- روش پژوهش

در این پژوهش ابتدا با شناسایی یک نسخه از رساله فال ابوسعید، کاوش برای یافتن نسخه های مشابه مورد توجه قرار گرفت. با بررسی های عمل آمده، آشکار گردید که تنها رساله موجود در این زمینه، همان رساله موجود در کتابخانه مرعشی رحمته الله علیه قم می باشد. آنگاه در راستای بررسی و شناسایی هرچه بیشتر رساله، پس از استنساخ از نسخه، مقوله تحقیق و تصحیح متن، با محوریت تبارشناسی رباعیات موجود و تطابق آن با کتاب های مشهور از رباعیات شیخ ابوسعید ابوالخیر مورد توجه قرار گرفت. اگرچه مبحث میزان صحت انتساب رباعیات موجود، همیشه مورد توجه پژوهشگران بوده است اما در این مقاله محوریت کار، بر این قرار گرفت تا آنچه که در این رساله به عنوان رباعیات ابوسعید معرفی گردیده است مورد تحقیق قرار گیرد و میزان مطابقت آن ها با مجموعه رباعیات شیخ ابوسعید آشکار گردد لذا در این راستا ابتدا برای هر یک از رباعیات به ترتیب، شماره ای قرار داده شد که در متن اصلی نسخه موجود نمی باشد و سپس منبع رباعی در آثار تحقیق شده، درج گردیده است.

با توجه به متأخر بودن این رساله نسبت به نسخه های تحقیق شده در رباعیات منسوب به ابوسعید و با عنایت به ظرفیت این مقاله در تصحیح متن، رباعی های موجود در این رساله، با ارجاع شماره و صفحه رباعی در نسخه منقح چاپی رباعیات شیخ ابوسعید ابی الخیر حذف گردید. (ابوالخیر، ۱۳۵۰ ش)

در خصوص تعدادی از رباعیات که در آثار منسوب به ابوسعید موجود نمی باشد با جست و جو در دیوان ها سرایندهگان آن، در ذیل هر رباعی، سراینده اصلی، داخل قلاب درج گردید و رباعی هایی که سراینده آن یافت نشد، با ذکر کلمه [ناشناخته] در ذیل آن ها به نام مشخص بودن شاعر آن، اشاره شده است.

۵- یافته های پژوهش

رساله فال ابوسعید

در این بخش مقاله، رساله فال ابوسعید که مشخصات آن در بخش های قبلی، تبیین شد، به طور کامل آورده می شود

بسم الله الرحمن الرحيم

از خواص رباعیات قدوة المحققين قطب الملة والدين شيخ ابوسعيد ابوالخير قدس الله روحه آن است که هرکس به اعتقاد درست در حالت طهارت، روزه قبله نشست، اول بیست و یک بار، صلوات بر روح مطهر پیغمبر ﷺ فرستد و یک بار فاتحه برای شیخ هدیه فرستد؛ بعد از آن به نحوی که خواص آن ها را برای هر مطلبی که نوشته شده به عدد آن بخواند: ان شاء الله آجلاً و عاجلاً تأثیر خواهد کرد. فضیلت این رباعیات آن است که عدد اکثر آن ها به عدد اسماء عظام مقابل فرمودند که تا سریع الاجابه باشد؛ البته می باید که به اعتقاد درست، مداومت نماید؛ انشاء الله اجابه خواهد شد.

«((۱))»

جهت محبت امرا و سلاطین، هر روزه، بیست بار بخواند: [رک: رباعی ۶۵۸ (ابوالخیر، ۱۳۵۰ ش ص ۹۶)]

«((۲))»

جهت دفع آواراگی، هر روز، دوازده مرتبه بخواند: [رک: رباعی ۶۰۹ (ابوالخیر، ۱۳۵۰ ش ص ۸۹)]

«((۳))»

جهت احضار مطلوب، چهل مرتبه بخواند: [رک: رباعی ۲ (ابوالخیر، ۱۳۵۰ ش ص ۱۰)]

«((۴))»

جهت نصرت بر اعدا، سیزده بار بخواند: [رک: رباعی ۱۵۶ (ابوالخیر، ۱۳۵۰ ش ص ۲۳)]

«((۵))»

جهت تب و لرز، سه مرتبه به یکنفس بخواند: [رک: رباعی ۱۴۶ (ابوالخیر، ۱۳۵۰ ش ص ۲۲)]

«((۶))»

جهت اهل دل شدن، هشت بار بخواند: [رک: رباعی ۲۸۸ (ابوالخیر، ۱۳۵۰ ش ص ۴۲)]

«((۷))»

جهت مغفرت و رزق، هشب بار بخواند: [رک: رباعی ۲۷۶ (ابوالخیر، ۱۳۵۰ش ص ۴۰)]

«((۸))»

جهت یافتن راه حق، هشت بار بخواند: [رک: رباعی ۲۴۷ (ابوالخیر، ۱۳۵۰ش ص ۳۶)]

«((۹))»

جهت محبت، پانزده مرتبه بخواند: [رک: رباعی ۳۳۷ (ابوالخیر، ۱۳۵۰ش ص ۴۹)]

«((۱۰))»

جهت طلب آمرزش گناه هشت مرتبه بخواند: [رک: رباعی ۳۶۱ (ابوالخیر، ۱۳۵۰ش ص

[۵۲

«((۱۱))»

جهت دفع آزار چشم، هشت بار بخواند: [رک: رباعی ۵۹۹ (ابوالخیر، ۱۳۵۰ش ص ۸۸)]

«((۱۲))»

جهت توانگری، شش مرتبه بخواند: [رک: رباعی ۴۹۴ (ابوالخیر، ۱۳۵۰ش ص ۷۲)]

«((۱۳))»

جهت تسخیر مطلب، هشت مرتبه بخواند:

هر صورت دلکش که تو را روی نمود
خواهد فلکش زود ز چشم تو ربود
رودل به کسی ده که در اطوار وجود
بودست همیشه با تو و خواهد بود

[عزلی خلخال]

[قدیم ترین منبعی که این رباعی در آن، دیده شد، مجموعه رسایل عزلی خلخال]

است.. (عزلی خلخال، ۱۳۸۱ش ص ۵۰۸)]

«((۱۴))»

جهت توانگری، هشت بار بخواند: [رک: رباعی ۴۰۴ (ابوالخیر، ۱۳۵۰ش ص ۵۹)]

«((۱۵))»

جهت دفع دشمن و معزولی حاکم ظالم، هر روز، چهار صد و هشتاد مرتبه بخواند: [رک:

رباعی ۶۱۱ (ابوالخیر، ۱۳۵۰ش ص ۸۹)]

«((۱۶))»

جهت دفع دشمن قوی و خلاصی محبوس، شب جمعه، دو رکعت نماز حاجت بگذارد و صلوات فرستد و به قدر طاعت بخواند: [رک: رباعی ۱۲ (ابوالخیر، ۱۳۵۰ش ص ۲۰)]

«((۱۷))»

جهت دفع آزار ظالمان، چهل و چهار بار بخواند:

آهی که ز سینه عزم شبگیر کند هشدار که دست زور را زیر کند
زهار مزن بر دل ارباب وفا چون شیشه شکست کار شمشیر کند
[ناشناخته]

«((۱۸))»

جهت تبدیل عداوت به دوستی، پانزده روز، چهار مرتبه بخواند: [رک: رباعی ۲۳۶ (ابوالخیر، ۱۳۵۰ش ص ۳۴)]

«((۱۹))»

جهت مطیع کردن دشمنان، یکصد و سیزده بار بخواند: [رک: رباعی ۵۶۵ (ابوالخیر، ۱۳۵۰ش ص ۸۳)]

«((۲۰))»

در وقت مقابله با دشمن، سه مرتبه بخواند، ظفر یابد: ... [رک: رباعی ۷۰ (ابوالخیر، ۱۳۵۰ش ص ۱۱)]

«((۲۱))»

جهت ادا یکدانه گندم به مسجد انداخته، هر روز جمعه، هزار بار، بر بام بخواند: ... [رک: رباعی ۶۲۸ (ابوالخیر، ۱۳۵۰ش ص ۹۲)]

«((۲۲))»

جهت آسانی کارها، دوازده شب، هر شب در میان، دوازده مرتبه بخواند: ... [رک: رباعی ۴۹۴ (ابوالخیر، ۱۳۵۰ش ص ۷۲)]

«((۲۳))»

جهت تنگی معیشت، بعد از نماز صبح، هر روز، دوازده مرتبه بخواند: ... [رک: رباعی ۷ (ابوالخیر، ۱۳۵۰ش ص ۲۰)]

«((۲۴))»

به جهت دولت یافتن، هر شب، به عدد اسم خود بخواند که توانگر گردد:
 ای عرش عظیم کمترین پایه تو شاهان جهان تمام در سایه تو
 چون روی تو کرد جلوه دیدیم رسید از رحمت خاص و عام پیرایه تو
 [ناشناخته]

«((۲۵))»

جهت درد دندان، هفت مرتبه بخواند و انگشت بردندان مالد: ... [رک: رباعی ۴۹۷
 (ابوالخیر، ۱۳۵۰ش ص. ۷۲)]

«((۲۶))»

جهت نزول باران، چهارصد مرتبه بخواند: ... [رک: رباعی ۷۸ (ابوالخیر، ۱۳۵۰ش ص.
 ۱۲)]

«((۲۷))»

جهت طلب معرفت بخواند که اجابت شود: ... [رک: رباعی ۶۳۳ (ابوالخیر، ۱۳۵۰ش ص.
 ۹۳)]

«((۲۸))»

جهت دفع زهر مار و کژدم، سه دفعه، یک نفس بخواند و بر حوالی خود دمدم: ... [رک:
 رباعی ۴۰۱ (ابوالخیر، ۱۳۵۰ش ص. ۵۸)]

«((۲۹))»

جهت برآمدن حاجات، دو رکعت نماز کند و چهل مرتبه بخواند و سجده کند: ... [رک:
 رباعی ۶۹۹ (ابوالخیر، ۱۳۵۰ش ص. ۱۰۳)]

«((۳۰))»

جهت دفع درد سردوازه مرتبه بخواند:
 از آتش دل سرمه را دود به سر وز دود که شد درد سر کرد مقرر
 یارب مپسند آن که از این آتش و دود سرتاپا سوزم از پاتا سرت
 [ناشناخته]

«((۳۱))»

جهت دفع درد دل، مداومت نماید:

در مملکت وجود درمان از توست
 ما را به روان درد دل کاری نیست
 آرام دل بی سرو سامان از توست
 درد از تو و دل از تو و درمان از توست
 [ناشناخته]

«((۳۲))»

جهت دفع درد چشم، نوشته بر بندد:
 دو مار و دو نیمه مار و دو نیمه مار
 دو نار و دو نیمه نار و دو نیمه نار
 دوزلف و دو زلفین و دو ابرو و دو خال
 هریست مقید اند اندر رخ یار
 [ناشناخته]

«((۳۳))»

جهت دولت، سیزده مرتبه بخواند: ... [رک: رباعی ۳۱۶ (ابوالخیر، ۱۳۵۰ ش ص ۴۶)]

«((۳۴))»

جهت طلب فرزند، هر روز، ۵ بار بخواند::
 ای از قلم وجود بر لوح عدم
 از رحمت خود نامه سیاهی چومرا
 تصویر مکونات را کرده رقم
 نامید مکن به عزت لوح و قلم
 [بابا افضل کاشانی]

این رباعی منسوب به بابا افضل است (سجادی، ۱۳۷۳ ش ص ۱۵۱۳) (فیضی،

۱۳۶۳ ش) (مروارید کرمانی و رباعیات سرگردان، ۱۳۷۶) (نفیسی، ۱۳۶۲)

«((۳۵))»

جهت دفع اندوه و غم، هر چند باشد بخواند:
 یارب تو مرا به جان خود تسکین ده
 آن دم که رسد به مستحقان فیضت
 اندوه مرا به خرمی تسکین ده
 زان فیض نصیبی به من مسکین ده
 [ناشناخته]

«((۳۶))»

جهت خو گرفتن مطلوب، مداومت نماید:
 ما را خواهی جمله حدیث ماکن
 ما زیبائیم یاد ما زیباکن
 خو، با ماکن زدیگران خو و اکن
 ما زیبائیم یاد ما زیباکن

[عارفی ناشناس]

[با ما تو دو دل مباش دل یکتا کن (عارفی ناشناس) از کشکول شیخ بهایی دفتر دوم بخش اول قسمت اول (شیخ بهایی، ۱۳۸۸ش ص ۳۸۲ جلد یک)]

«((۳۷))»

جهت نا امید نشدن از مطلب بخواند:
 با صانع تو هر مورچه رازی دارد
 با شوق تو هر سوخته سازی دارد
 ای خالق ذوالجلال نومید مکن
 آن را که به درگهت نیازی دارد
 [مناجات خواجه عبدالله انصاری]

«((۳۸))»

جهت حصول مرادات، هر روز، ده بار بخواند: ... [رک: ایات پراکنده تگه ۷۰ (ابوالخیر، ۱۳۵۰ش ص ۱۱۹)]

«((۳۹))»

جهت کمال المال، هر روز، یکبار بخواند:
 یارب همه را به حرمت بسم الله
 دارم ز بلاهای شب و روز نگاه
 یارب همه ردین دم باز پسین
 تعلیم ده کلمه الا الله
 [ناشناخته]

«((۴۰))»

جهت عطوفت، مداومت بنماید:
 این من نه تو من زمن تو گشته نه تو من
 من با تو تو بامن همچو حلوا و چوقند
 ای من به تو چون من و ترا زو همراه
 یک من چو کسی شود بیا چاره من
 [ناشناخته]

«((۴۱))»

جهت جرم هر روز هفت بار بخواند:
 چون نامه جرم ما به هم پیچیدند
 بردند به دیوان عمل سنجیدند
 بیش از همگان گناه ما بود
 لیک ما را به محبت علی ع بخشیدند

[رحمی تبریزی]

[این رباعی متعلق به رحمی تبریزی از شاعران سده دهم هجری است. (دولت آبادی، ۱۳۷۷ش ص ۳۶۸. جلد یک)]

«(((۴۲)))»

جهت مغفرت گناهان بخواند:

هر کار ثواب راز خود بد کردیم آن چیز که بد بود یکی صد کردیم
چون عفو تو را زیاده از حد دیدیم مانیز گه زیاده از حد کردیم
[ناشناخته]

«(((۴۳)))»

برای گشادی کار، هر روز، ده مرتبه بخواند:

کس در کف ایام چومن خوار مباد محنت زده و غریب و بی یار مباد
نه روز و نه روزگار و نه یار و نه دل کافربه چنین روز گرفتار مباد
[عزیزالدین نسفی]

[رباعی فوق از عزیزالدین نسفی (م ۶۱۶ ق) صاحب کشف الحقایق و منازل السائرین و کتاب مقصد الاقصی و غیره است (میرباقری فرد، ۱۳۷۹ش) و (برقعی، ۱۳۸۴ش ص ۳۶. جلد ۲)]

«(((۴۴)))»

جهت دفع غم، هفت مرتبه بخواند: ... [رک: رباعی ۴۵۲ (ابوالخیر، ۱۳۵۰ش ص ۶۶)]

«(((۴۵)))»

جهت غفران و عجز چهار مرتبه بخواند: ... [رک: رباعی ۴۰۲ (ابوالخیر، ۱۳۵۰ش ص ۵۸)]

«(((۴۶)))»

جهت ترقی هفت مرتبه بخواند: ... [رک: رباعی ۴۳۶ (ابوالخیر، ۱۳۵۰ش ص ۶۴)]

«(((۴۷)))»

جهت قضای حوایج، چهل و یک بار بخواند: ... [رک: رباعی ۵۲۳ (ابوالخیر، ۱۳۵۰ش

ص ۷۶)]

«(((۴۸)))»

- جهت وسعت رزق هر روز هفت بار بخواند: ... [رک: رباعی ۸۰ (ابوالخیر، ۱۳۵۰ش ص ۱۲۰)]
 «(((۴۹)))»
- جهت آمرزش گناه، مداومت نماید: ... [رک: رباعی ۵۴۸ (ابوالخیر، ۱۳۵۰ش ص ۸۰)]
 «(((۵۰)))»
- جهت مغفرت مواظبت نماید: ... [رک: رباعی ۴۳۸ (ابوالخیر، ۱۳۵۰ش ص ۶۴)]
 «(((۵۱)))»
- جهت امید نعمت هر روز بخواند: ... [رک: رباعی ۵۸۷ (ابوالخیر، ۱۳۵۰ش ص ۸۶)]
 «(((۵۲)))»
- جهت درد دل پنج، بار بخواند: ... [رک: رباعی ۵۷۳ (ابوالخیر، ۱۳۵۰ش ص ۸۴)]
 «(((۵۳)))»
- جهت دفع دشمن هر روزه ده بار بخواند: ... [رک: رباعی ۲۷۷ (ابوالخیر، ۱۳۵۰ش ص ۴۰)]
 «(((۵۴)))»
- جهت بستن زبان دشمن، نود بار بخواند: ... [رک: رباعی ۳۳۵ (ابوالخیر، ۱۳۵۰ش ص ۴۹)]
 «(((۵۵)))»
- جهت دفع مضرت دشمنان بخواند: ... [رک: رباعی ۶۳۴ (ابوالخیر، ۱۳۵۰ش ص ۹۳)]
 «(((۵۶)))»
- جهت مرتبه یافتن نزد پادشاه، ده مرتبه بخواند: ... [رک: رباعی ۳۵۵ (ابوالخیر، ۱۳۵۰ش ص ۵۱)]
 «(((۵۷)))»
- جهت گشادن گره از کار بخواند: ... [رک: رباعی ۵۳۱ (ابوالخیر، ۱۳۵۰ش ص ۷۸)]
 «(((۵۸)))»
- جهت دفع درد و غم که غلبه کند، بخواند: ... [رک: رباعی ۱۷۹ (ابوالخیر، ۱۳۵۰ش ص ۲۶)]
 «(((۵۹)))»
- جهت فیروزی بر دشمن بخواند: ... [رک: رباعی ۱۵۱ (ابوالخیر، ۱۳۵۰ش ص ۲۲)]
 «(((۶۰)))»

جهت دفع ستمکاران، مداومت نماید: ... [رک: رباعی ۴۳۸ (ابوالخیر، ۱۳۵۰ش ص ۶۴).]

«((۶۱))»

جهت کام یافتن از مطالب بخواند::

تأثیر غم عشق تو بر گل نهم بار غم توبه هیچ منزل نهم
شرط است مرابا تو که تا جان باشد جز داغ تو و داغ تو بر دل نهم
[اسرار التوحید]

[این رباعی در اسرار التوحید تصحیح استاد دکتر شفیعی کدکی در یکی از نسخه‌ها بدل‌ها درج گردیده است (محمد بن منور، ۱۳۸۶ش ص ۳۹۸ جلد یک)]

«((۶۲))»

جهت دفع تب نوشته بر بازو بندد و هفت مرتبه بر بیمار خواند شفا یابد: ... [رک: رباعی

۵۷۹ (ابوالخیر، ۱۳۵۰ش ص ۸۵).]

«((۶۳))»

جهت برآمدن حاجات بخواند: ... [رک: رباعی ۷۰۳ (ابوالخیر، ۱۳۵۰ش ص ۱۰۳).]

«((۶۴))»

جهت درد چشم چهار مرتبه بر آب خوانده و چشم را به آن بشوید: ... [رک: رباعی ۲۶

(ابوالخیر، ۱۳۵۰ش ص ۴).]

«((۶۵))»

جهت کتمان اسرار و عفو گناهان پانزده بار بخواند: ... [رک: رباعی ۵۲۸ (ابوالخیر،

۱۳۵۰ش ص ۷۷).]

«((۶۶))»

جهت محبت، سه مرتبه بخواند: ... [رک: رباعی ۴۲۹ (ابوالخیر، ۱۳۵۰ش ص ۶۳).]

«((۶۷))»

جهت محبت در برابر هر کس سه بار بخواند محبت پیدا کند: ... [رک: رباعی ۱۰۹ (ابوالخیر،

۱۳۵۰ش ص ۱۶).]

«((۶۸))»

جهت دفع تب و نزول رحمت، «بسم الله» گوید و صلوات فرستد و دوازده بار بخواند:

...[رک: رباعی ۱۶۱ (ابوالخیر، ۱۳۵۰ش ص. ۲۴)]

«((۶۹))»

بعد از نماز صبح، تکلم نکرده بر کف دست راست، یک مرتبه بخواند: ...[رک: رباعی ۱۹۷

(ابوالخیر، ۱۳۵۰ش ص. ۲۹)]

«((۷۰))»

جهت رسیدن دویار به هم، سه بار بخواند: ...

[انجام نسخه]

۶- بررسی و تجزیه و تحلیل

۶-۱ عدم درج عبارت «فال» در اصل نسخه

این فال نامه از جهات مختلف قابل بحث و بررسی است. نخست این که در هیچ بخشی از رساله، عنوان «فال» و «فالنامه» درج و ثبت نشده است و از قراین برمی آید که گزارشگر نسخه، این عنوان را بر آن برگزیده باشد.

۶-۲ متأخر بودن نسخه فال ابوسعید

متأخر بودن نسخه و یافت نشدن نسخه های کهن و قابل اعتماد از آن، این گمان را قوی می گرداند که این فال نامه، فاقد اعتبار تاریخی بوده است و به گونه ای می تواند بر ساخته ای از باورهای صوفیان و عارفان و اهل طریقت در قرن های اخیر باشد.

۶-۳ عدم رعایت سنت تفأل در این رساله

عنوان فال و تفأل با معنی یک رخداد غیر قابل پیش بینی و وجود تصادف و اتفاق به همراه است. به عنوان مثال، فال گیرنده پس از رعایت مقدمات و آداب مربوطه، دیوان حافظ را به طور اتفاقی می گشاید و صفحه ای در پیش روی وی باز می شود؛ آنگاه غزل موجود در آن صفحه، مورد تفأل قرار می گیرد. وقتی پرنده ای از بین برگ ها، غزلی را برای درخواست کننده فال بیرون می آورد نیز پیش بینی در انتخاب غزل وجود ندارد. در رساله فال ابوسعید هیچ فرایند تصادف و اتفاق وجود ندارد. مخاطب پس از رعایت آداب وضو و ذکر، هر رباعی را باید به تعداد سفارش شده بخواند تا نتیجه ای که بر آن مترتب است برای او حاصل شود. این خصوصیت رساله را از فالنامه بودن خارج می گرداند و گمان قوی را برمی انگیزد که این نیز

رساله ای در گروه خواص و فواید رباعیات ابوسعید ابی الخیر باشد که قبلاً توضیح داده شد. البته کشف میزان انطباق و اختلاف این فال نامه، با رساله های فواید و خواص رباعیات نیاز به تحقیقی جداگانه دارد.

۶-۴- ناقص بودن نسخه رساله فال ابوسعید

این نسخه ناقص است و از انجام افتادگی دارد. از نظر نسخه شناسی وجود کلمه ای که در رکابه تمام صفحات نسخه ثبت گردیده است پیوستگی برگ ها را آشکار می سازد وجود رکابه در برگه آخر این رساله، حاکی از آن است که این نسخه دارای برگ های بیشتری بوده است که در وضعیت موجود در بین برگ ها صحافی نشده و برگ ها ناقص می باشد. رساله موجود مشتمل بر ۶۹ رباعی می باشد؛ در آخر نسخه آمده است: « جهت رسیدن دویار به هم، سه بار بخواند:» و پس از آن صفحه به اتمام رسیده و رساله، ناقص مانده است.

۶-۵- نقد نظر مرحوم ایرج افشار درباره فال رباعیات ابوسعید

مرحوم ایرج افشار بر این نظر بودند که فال بر رباعیات شیخ ابوسعید پیش از رواج دیوان حافظ معمول بوده است. (فالنامه، ۱۳۸۳ ش ص ۷۷) در متن مقاله آنچه مورد استناد قرار داده اند همین رساله، فال ابوسعید است که در این مقاله مطرح شد و هیچ قرینه و دلیل و مدرک دیگری بر نظر خویش ارائه نمی دهند البته محتمل است که ایشان قراین دیگری را مد نظر داشته و بدان اشاره نفرموده اند؛ در هر صورت با توجه به مباحث فوق، رساله و نسخه فوق نمی تواند دال بر این باشد که فال ابوسعید قدمتی پیش از قرون متأخر داشته باشد و از سوی دیگر با توجه به این که اساساً نسخه فوق، رساله فال محسوب نمی شود بلکه رساله ای است مجزا اما در زمره رساله های مربوط به خواص و فواید رباعیات ابوسعید؛ لذا استناد به رساله فوق و برآورد و استنتاج این که فال گرفتن به اشعار ابوسعید پیش از حافظ، مرسوم بوده است نیاز به قرینه ای بسیار محکم تر دارد و محل تأمل می باشد.

۶-۶- انتساب رباعی های جدید به ابوسعید

براهل فن پوشیده نیست که اساساً در این که آیا ابوسعید اصولاً صاحب رباعیاتی بوده است یا نه اختلافاتی وجود دارد و اجمالاً هر آنچه که امروز به عنوان رباعیات ابوسعید در دسترس قرار دارد به عنوان اشعار منسوب به ابوسعید قلمداد می گردد که توسط کاتبان و نسخه پردازان در دوره های بعد فراهم گردیده و تحقیقاتی نیز در زمینه استخراج، احیا و

تصحیح و تحقیق در آنها به چاپ رسیده است. است (ابوالخیر، ۱۳۵۰ش) (کرمانی، و غیره، ۱۳۶۸ش). (آدمیت، ۱۳۸۷ش) (جوانبخت اول، و غیره، ۱۳۸۳ش)

با این حال در راستای تبارشناسی رباعیات موجود در نسخه فال نامه، بر آن شدیم تا رباعیات موجود در این رساله را مورد ردیابی قرار دهیم. از مجموع ۶۹ رباعی های موجود در این رساله، ۱۵ رباعی با مجموعه رباعیات شیخ ابوسعید ابوالخیر مطابقت ندارد و متعلق به وی نیست. از این ۱۵ رباعی، ۵ رباعی، سراینده آن مشخص گردید. به ترتیب رباعی شماره ۱۳ متعلق به عزلتی خلخالی و رباعی شماره ۳۴ منسوب به بابا افضل و رباعی شماره ۳۶ در کشکول شیخ بهایی ذکر شده است که متعلق به عارفی ناشناس و رباعی ۳۷ متعلق به جامی و رباعی ۴۱ از رحمی تبریزی و رباعی شماره ۴۳ متعلق به عزیزالدین نسفی است. ۱۰ رباعی در رساله موجود در آثار منسوب به شیخ ابوسعید مشاهده نشده و سراینده آن نیز معلوم نشد. لازم به ذکر است که رباعی شماره ۳۸ از جهت وزن و ساختار نسبت به رباعیات دیگر دارای اختلاف می باشد و از بخش ابیات پراکنده دیوان شیخ ابوسعید آورده شده است.

۶-۷- اعداد مربوط به تکرار رباعی ها

از مباحث قابل توجه در این رساله اعداد مربوط دفعات خواندن هر یک از رباعی ها برای برآورده شدن حاجت ها می باشد. رابطه این اعداد و محتوا و حاجت جالب توجه است. یکی از دلایل انتخاب این اعداد، مقوله ارزش عددی حروف ابجد است که در برخی موارد در این رباعیات قابل مشاهده است. برای نمونه در رباعی اول خواسته شده است که مخاطب، رباعی را « جهت محبت امرا و سلاطین، ۲۰ بار بخواند» وقتی دقت می کنیم عدد ۲۰ از نظر ابجد معادل کلمه محبت است؛ به این ترتیب که در محاسبه اعداد حروف ابجد، «م»=۴، ح=۸، «ب»=۲ به خاطر مشدد بودن دوبار تلفظ می شود و بار دیگر «ب»=۲ و «ت»=۴ جمع این اعداد، عدد ۲۰ است. نمونه ای دیگر در رباعی شماره ۴ خواسته شده است که برای نصرت بر اعدا سیزده بار خوانده شود. از نظر حروف ابجد عدد ۱۳ معادل کلمه اعدا می باشد. به این ترتیب که «الف»=۱، «ع»=۷، «د»=۴، و «الف»=۱؛ جمع این اعداد عدد ۱۳ می باشد. البته این ارتباط عددی برای تمامی رباعی ها صادق نیست و یافتن دلایل دیگر انتخاب اعداد نیاز به پژوهش بیشتر دارد.

نتیجه گیری

الف) در این پژوهش نسخه منحصر به فرد از رساله فال ابوسعید موجود در کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی قم مورد تحقیق و تحلیل قرار گرفته است.

ب) در این رساله تعداد ۱۰ رباعی که سرایندهان آن ناشناخته است، برای نخستین بار به عنوان رباعیات منسوب به ابوسعید معرفی گردیده است. که در آثار چاپ شده متناسب به ابوسعید وجود ندارد.

پ) در این رساله تعداد ۵ رباعی از دیگر شاعران شناخته شده به ابوسعید نسبت داده شده است؛ با پیگیری و پژوهش در آثار شاعران پارسی، مأخذ و منبع صحیح هریک از رباعی هادر ذیل آن درج گردید.

ت) باتوجه به تحقیق های به عمل آمده این رساله نمی تواند مستند متقنی در اعلام نظر درباره رابطه فال و رباعیات ابوسعید باشد. چرا که این رساله در حقیقت رساله ای است از فواید و خواص رباعیات ابوسعید و نمی توان آن را رساله فال قلمداد کرد و به این ترتیب آراء و نظریاتی که مبتنی بر این رساله درباره فال رباعیات ابوسعید پیش از این ارائه گردیده است، باید مورد تردید و تجدید نظر قرار گیرد.

ث) این مقاله تنها بخشی از راه را طی کرده است و آن ترسیم روشن تری از موضوع پژوهش بر مبنای نسخه منحصر به فرد معرفی شده به عنوان رساله فال ابوسعید می باشد. و تحقیقات بعدی درباره جایگاه واقعی فال در رباعیات ابوسعید می بایست مبتنی بر اسناد جدید ادامه یابد.

- آدمیت، منوچهر ۱۳۸۷. ش. رباعیات ابوسعید ابی الخیر. تهران: کارآفرینان.
- برقعی، علی اکبر ۱۳۸۴. ش. راهنمای دانشوران در ضبط نام‌ها، نسب‌ها و نسبت‌ها. قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- جوانبخت اول، جعفر؛ پرهیز جوان، مقصود ۱۳۸۳. ش. رباعیات منسوب به ابوسعید ابوالخیر. تهران: عابد،
- حسینی اشکوری، سید احمد ۱۳۶۹. ش. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه حضرت آیت‌الله العظمی نجفی مرعشی جلد ۱۹. چاپ اول. قم: کتابخانه آیت‌الله مرعشی درایتی، مصطفی ۱۳۸۹. ش. فهرستواره دست‌نوشته‌های ایران (دنا). تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی،
- درایتی، مصطفی ۱۳۹۰. ش. فهرستگان نسخه‌های خطی ایران (فنا) جلد بیست و سوم. تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران
- دولت‌آبادی، عزیز ۱۳۷۷. ش. سخنوران آذربایجان از قطران تا شهریار. تبریز: ستوده
- سجادی، سید جعفر ۱۳۷۳. ش. فرهنگ معارف اسلامی. تهران: کومش
- شیخ بهایی، محمد بن حسین ۱۳۸۸. ش. کشکول. قم: صبح پیروزی
- عزلتی خلخالی، ادهم ۱۳۸۱. ش. رسایل فارسی ادهم خلخالی مشتمل بر چهارده رساله در عرفان، عقاید و اخلاق و عرفان به تصحیح مهدی محقق. تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی،
- فالنامه. افشار، ایرج ۱۳۸۳. ش. تهران، تابستان ۱۳۸۳، فرهنگ مردم، ص ۷۶-۸۱، سال سوم، شماره ۱۰.
- فیضی، مصطفی ۱۳۶۳. ش. دیوان حکیم افضل‌الدین کاشانی. تهران: زوآر،
- کرمانی، صابر، حماسیان، حسین؛ اقبال، جواد ۱۳۶۸. ش. رباعیات ابوسعید ابی الخیر. تهران: اقبال،.
- محمد بن منور ۱۳۸۶. ش. اسرار التوحید فی مقامات شیخ ابوسعید به تصحیح محمدرضا شفیعی کدکی. تهران: آگاه.
- مروارید کرمانی و رباعیات سرگردان. میرافضلی، سید علی. ۱۳۷۶. آذر-اسفند ۱۳۷۶، نشریه معارف، ۲۴-۳۶، شماره ۳ دور چهاردهم.

مروری بر سابقه تفأول و تطیر و بازتاب آن در برخی تواریخ و متون ادب فارسی
حاکمی، اسماعیل ۱۳۸۲. ش. تهران: تابستان ۱۳۸۲ ش، نشریه دانشکده ادبیات و علوم
انسانی دانشگاه تهران، ۱۶۵، ص ۲۶-۱۷.
میرباقری فرد، علی اصغر ۱۳۷۹. ش. زندگی و شخصیت عزیزالدین نسفی. بیان التنزیل.
تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، ص ۱-۸۰.
نفیسی، سعید. ۱۳۶۲. رباعیات بابا افضل الدین کاشانی. چاپ دوم. تهران: فارابی.

